ترجمه و نشر آثار کلاسیک ادبیات فارسی به زبان آلمانی در اتریش(ویراست اول)

۱. درآمد: وین به مثابه کانون بازکشف ادبیات شرق

در قرون هجدهم و نوزدهم، وین نه تنها پایتخت سیاسی و نظامی یک امپراتوری فراملی، بلکه یکی از کانون‌های فکری و بنیان‌های سنتی ترجمه، تفسیر و بازآفرینی ادبیات شرقی در قاره اروپا بود. نگاه دربار هابسبورگ به شرق، به مرور از یک رویکرد صرفاً دفاعی و نظامی (پس از محاصره دوم وین در ۱۶۸۳)، به یک اشتیاق عمیق فرهنگی و زیباشناختی تحول یافت.

در این فضای فرهنگی، دیپلمات‌ها، مستشرقان و مترجمان برجسته با چالشی سترگ و ساختاری روبرو بودند: انتقال و بازآفرینی روح، فرم، صنایع ادبی، ایماژها و موسیقی درونی شعر کلاسیک فارسی در ظرف زبان آلمانی؛ زبانی که از منظر ساختار آوایی، ترکیبات دستوری و نظام استعاری، فرسنگ‌ها با زبان فارسی فاصله داشت.

این جریان سترگ ترجمه که با آزمون و خطاهای فراوان همراه بود، جرقه‌ای در انبار باروت ادبیات رمانتیک آلمان زد و آثاری پدید آورد که بستر تلاقی، گفتگو و همزیستی فرهنگی شرق و غرب را مهیا ساختند. درک دقیق این پدیده، نیازمند واکاوی سه عنصر هم‌افزا است: **شخصیت و تخصص مترجمان اتریشی**، **نقش زیرساخت‌های منحصربه‌فرد فنی-نشر در وین**، و **کیفیت انتقال استعاره‌های عرفانی و غنایی شعر فارسی به جهان‌بینی آلمانی‌زبان**.[۱]

۲. هامر-پورگشتال و مکتب ترجمه وین

یوزف فون هامر-پورگشتال (Joseph von Hammer-Purgstall) (۱۷۷۴–۱۸۵۶)، متولد گراتس و دُردانه‌ی آکادمی شرقی وین، معمار اصلی پل فرهنگی میان ادبیات فارسی و جهان آلمانی‌زبان بود. او شاهکار خود، یعنی ترجمه دیوان حافظ را در دوران مأموریت دیپلماتیکش در استانبول آغاز کرد و در سال‌های ۱۸۱۲ و ۱۸۱۳ در دو مجلد قطور در توبینگن به چاپ رساند. اما علایق هامر به حافظ محدود نمی‌شد؛ او در سال ۱۸۰۹ بخش‌های کلیدی *خسرو و شیرین* نظامی گنجوی را نیز به نظم آلمانی درآورد.

بزرگ‌ترین خدمت او به ساختار دانش شرق‌شناسی، تألیف و انتشار کتاب مرجع **«تاریخ هنر بلاغت زیبای پارسی» (Geschichte der schönen Redekünste Persiens)** در سال ۱۸۱۸ در وین بود. این اثر،

نخستین تذکره و تاریخ ادبیات جامع فارسی در اروپا محسوب می‌شد که بیوگرافی و نمونه اشعار بیش از ۲۰۰ شاعر ایرانی را به جامعه علمی غرب معرفی کرد.[۱]

نقد فیلولوژیک رویکرد هامر

رویکرد هامر در ترجمه دیوان حافظ اساساً نثرمحور یا نظمی رها از قید غزل سنتی بود. او قافیه‌پردازی و ردیف‌های فرساینده‌ی غزل فارسی را فدای انتقال سریع معنا، اسطوره‌شناسی و محتوای عرفانی-زمینی شعر کرد. این متدولوژی اگرچه از سوی فیلولوژیست‌های بعدی که به دنبال فرم دقیق بودند مورد نقد قرار گرفت، اما بهترین و دردسترس ترین متن را برای ذهن تشنه‌ی فیلسوفان و شاعران رمانتیک آن عصر فراهم کرد.

به تعبیر رسا و درخشان محققانی که اثر او را کالبدشکافی کرده‌اند، ترجمه هامر از حافظ مانند *«یک عقاب با بال‌های شکسته»* بود؛ اگرچه نقص‌های فرمی‌اش آشکار بود، اما عظمت و شکوه پرواز شعر حافظ را به وضوح به اروپاییان نشان داد و تبار ادبی جدیدی ایجاد کرد.[۲]

۳. روکرت و پارادایم وفاداری به فرم

در نقطه‌ی مقابل هامر-پورگشتال، **فریدریش روکرت (Friedrich Rückert)** (۱۷۸۸–۱۸۶۶) قرار داشت. روکرت، زبان‌شناس، نابغه زبان‌آموزی و شاعری برجسته بود که پیوند ریشه دار و نزدیکی با سنت شرق‌شناسی وین داشت و مستقیماً تحت تأثیر کارهای هامر قرار گرفته بود. روکرت رویکردی کاملاً متمایز و انقلابی در پیش گرفت: او معتقد بود شعر را فقط باید با شعر و فرم را فقط با فرم ترجمه کرد.

روکرت با تسلط شگفت‌انگیز بر امکانات زبانی آلمانی، کوشید وزن عروضی، ساختار قافیه، ردیف و حتی جناس‌های شعر فارسی را در آلمانی بازسازی کند. او فرم «غزل» (Ghasel) را رسماً وارد ادبیات آلمانی کرد. ترجمه‌های او از *مثنوی معنوی* مولانا، *گلستان* سعدی و غزل‌های جامی، از نظر زیباشناسی و اصالت هنری، والاترین نمونه‌های بازآفرینی شعر شرقی در حوزه زبان آلمانی به شمار می‌روند.[۳]

دوقطبی بنیادین در نظریه ترجمه

تقابل روش‌شناختی هامر و روکرت، یک بحث معرفت‌شناختی و بنیادی را در «مطالعات ترجمه» (Translation Studies) عیان می‌سازد:

مؤلفه: هدف اصلی

مکتب هامر-پورگشتال (رویکرد معناگرا): انتقال محتوا، اطلاعات اسطوره‌ای و معنای متن

مکتب فریدریش روکرت (رویکرد فرم‌گرا): بازآفرینی تجربه زیباشناختی، آهنگ و فرم شعر

مؤلفه: قالب زبانی

مکتب هامر-پورگشتال (رویکرد معناگرا): نثر آهنگین یا شعر آزاد آلمانی

مکتب فریدریش روکرت (رویکرد فرم‌گرا): پایبندی به عروض، ردیف و قافیه (خلق غزل آلمانی)

مؤلفه: پیامد فرهنگی

مکتب هامر-پورگشتال (رویکرد معناگرا): جذب مخاطب عام و تأثیر بر مغزهای متفکر (مانند گوته)

مکتب فریدریش روکرت (رویکرد فرم‌گرا): جلب تحسین متخصصان ادبیات و فیلولوژیست‌ها

این دوگانه (معنا در برابر فرم) هنوز هم پس از دو قرن، اصلی‌ترین چالش در مسیر ترجمه شعر کلاسیک فارسی به زبان‌های اروپایی است.

٤. نقش چاپخانه‌های وین در تأمین زیرساخت مادی نشر

بُعدی که معمولاً در بررسی‌های ادبی مغفول می‌ماند، زیرساخت فنی و لجستیکی شهر وین است. انتشار کتاب‌های شرق‌شناسی با کیفیت بالا، نیازمند تکنولوژی پیشرفته‌ی صنعت چاپ بود. **«چاپخانه امپراتوری، دربار و دولت» در وین (k.k. Hof- und Staatsdruckerei)**، در قرن نوزدهم به عنوان یکی از پیشروترین مراکز ارائه‌دهنده خدمات چاپ در جهان شناخته می‌شد. این نهاد فنی، مجموعه کاملی از کلاژها و حروف سربی گداخته‌شده برای خطوط فارسی، عربی و نستعلیق را در اختیار داشت.[۴]

وجود این زیرساخت تکنولوژیک به دانشمندان اتریشی این امکان را می‌داد که آثار را به صورت **دوزبانه (متن اصلی فارسی در یک صفحه و ترجمه آلمانی در صفحه مقابل)** منتشر کنند؛ امری که برای کارهای فیلولوژیک، مقابله متون و آموزش دانشجویان حیاتی بود.

در کنار چاپخانه دولتی، مؤسسات انتشاراتی خصوصی بزرگ وین مانند **Cotta** (که ناشر آثار گوته نیز بود)، **Gerold** و **Braumüller** ریسک مالی بالای انتشار این آثار سنگین و کم‌مخاطب را می‌پذیرفتند. این کارگزاران نشر، با سرمایه‌گذاری بر روی فرهنگ‌نامه‌ها و ترجمه‌ها، بستر مادی و اقتصادی لازم را برای تحقق تبادل فرهنگی میان ایران و جوامع آلمانی‌زبان فراهم ساختند.

۵. گستره گزینش و آناتومی آثار ترجمه‌شده

حجم و تنوع متون کلاسیک فارسی که در بازه زمانی قرن نوزدهم در اتریش ترجمه و منقح شدند، نشان از یک مهندسی فرهنگی دقیق دارد. این گستره شامل قله‌های ادب فارسی بود:

* **فردوسی:** بخش‌های پهلوانی و حماسی *شاهنامه* (به ویژه داستان رستم و سهراب) ترجمه شد که با روح حماسی ملی‌گرایی قرن نوزدهم اروپا همخوانی داشت.

* **سعدی:** *گلستان* و *بوستان* به دلیل ساختار حکمت‌آمیز، اخلاق کاربردی و پندهای سکولار، به شدت با ذائقه طبقه بورژوا و روشنفکران عصر روشنگری و پساروشنگری اتریش سازگار بود.

* **نظامی و جامی:** منظومه‌های عاشقانه این دو (خسرو و شیرین، یوسف و زلیخا) تصویری پررنگ از بوطیقای عشق شرقی به دست دادند.

* **حافظ:** در صدر تمام ترجمه‌ها قرار داشت و به عنوان نماد رهایی اندیشه و رندی شناخته می‌شد.[۵]

تحلیل معرفت‌شناختی گزینش متون

نکته تحلیلی و انتقادی مهم این است که انتخاب این آثار به هیچ وجه تصادفی یا مبتنی بر سلیقه شخصی محض نبود. مستشرقان اتریشی دست به یک **«گزینشگری گفتمانی»** می‌زدند؛ آن‌ها آثاری را برجسته می‌کردند که با پیش‌فرض‌ها, نیازها و کمبودهای روحی رمانتیسم اروپایی — یعنی فرار از خردگرایی خشک صنعتی، پناه بردن به طبیعت، تأملات صوفیانه و عشق شورانگیز — بیشترین انطباق را داشت. این پدیده اثبات می‌کند که فرهنگ مقصد (وین)، همواره فرهنگ مبدأ (ایران) را از دریچه نیازها، فیلترها و بحران‌های هویتی خود بازخوانی و مصرف می‌کند.

۶. نتیجه‌گیری: میراث دوسویه و زنده

جریان ترجمه و نشر ادبیات کلاسیک فارسی در اتریش عصر هابسبورگ، دو میراث تاریخی موازی و ماندگار بر جای گذاشت:

۱. **میراث ادبی-خلاقانه:** این جریان با دگرگون کردن افق دید شاعرانی چون گوته، پلاتن و خود روکرت، به غنای فرمی و محتوایی شعر آلمانی افزود و مفهوم «ادبیات جهانی» (Weltliteratur) را از یک ایده انتزاعی به یک واقعیت ملموس تبدیل کرد.

۲. **میراث علمی-دانشگاهی:** این ترجمه‌ها بستر اولیه، ابزار درسی و سنگ بنای تأسیس رشته‌های فیلولوژی شرقی، ایران‌شناسی و زبان‌شناسی تطبیقی را در دانشگاه وین و سایر دانشگاه‌های آلمانی‌زبان فراهم آوردند.

این دو میراث، فونداسیون روابط فرهنگی معاصر میان اتریش و ایران را شکل می‌دهند؛ اصالتی تاریخی که ریشه در کلمات، قوافی و حروفی دارد که دو سده پیش در چاپخانه‌های وین کنار هم چیده شدند.

منابع و مآخذ:

- [1]. *Encyclopaedia Iranica*. (2012). "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von". Online Edition, available at: iranicaonline.org/articles/hammer-purgstall. [Focusing on his work: *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, Vienna, 1818].
- [2]. Meshkati, Naghmeh. (2009). *Joseph v. Hammer Purgstall's German Translation of Hafez's Divan and Goethe's West-östlicher Divan*. Waterloo, Ontario: University of Waterloo.
- [3]. Fischer, Wolfdietrich (Hrsg.). (1987). *Friedrich Rückert als Übersetzer orientalischer Dichtung*. Erlangener Forschungen, Band 21. Erlangen. ISBN 3-922135-50-3.
- [4]. Eder, Josef. (1904). *Geschichte der k.k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien*. Wien: Government Press Archive (Österreichische Nationalbibliothek).
- [5]. Birus, Hendrik. (2003). "Goethes Annäherung an das Ghasel und ihre Folgen". In: *Intoxication, Earthly and Heavenly: Seven Studies on the Poet Hafiz of Shiraz*. Istanbul: Isis Press. ISBN 6-242-428-975